

Ziemassvētki

Senlatviešu Ziemassvētku tradīcijas

Nevieni svētki nenorit (*neprobíhají*) bez paaudžu paaudzēs (*generacemi*) krātām tradīcijām. Arī gada īsākajai (*nejkratši*) dienai un garākajai (*nejdelši*) naktij jeb Ziemassvētkiem vai ziemas saulgriežiem (*zimní slunovrat*) ir savas tradīcijas. Par latviešu raksturīgākajām tradīcijām tiek uzskatītas (*se považuje*) - pirtī iešana, deviņu ēdienu ēšana, kas nodrošina (*zajišťuje*) pārtikušu (*prosperující*) nākamo gadu, iešana budēļos, ķekatās jeb čigānos, blūķa vilkšana (*tahání*), zīlēšana (*věštění*) un dāvanu dāvināšana.

Mājas pušķošana (*zdobení*)

Ziemassvētkiem gatavojoties, tūrīja un uzkopa māju, pēc tam to pušķoja. Mājā ienesa eglīti, kurai bija īpaša nozīme; vēsturiski tā nāk no senču dzīvības koka (*strom života předků*), ko ziemas saulgriežos ienesa namā. Pušķošana izmantoja egļu zarus, krāsainus dzīparus (*barevné příze*), salmus (*sláma*), smilgas, putnu spalvas, olas, augļus, dārzeņus, ēveļu skaidas (*hobliny*) un kaltētus ziedus. Sevišķi populāra bija puzuru veidošana (*tvoření/dělání*). Tie tika izgatavoti no salmu savērumiem, ko papildināja ar dažādiem citiem materiāliem, piemēram, krāsainām lupatiņām vai putnu spalvām. Dažreiz puzura vidū tika iekārts kartupelis, kurā sadurti salmi. Šāds veidojums tika dēvēts par saulīti. Rotājumus visbiežāk darināja bērni, ieliekot tajos savu mīlestību un bērna sirds skaidrību. Tāpēc šādiem veidojumiem piemita īpaša enerģētika. Arī mūsdienās uzskata, ka tie lieliski attīra telpu no nevēlamām enerģijām, par cik puzuriem ir daudzskaldņa forma, kas sastāv no daudzām mazām piramīdiņām.

Ziemassvētku mielasts

Ziemassvētkus senie latvieši svinēja trīs dienas - no 24.decembra līdz 26.decembrim. 24.decembra vakars bija ķūķa vakars, kad galdā goda vietā (*čestné místo*) tika likta īpaša graudu biezputra, saukta par ķūķi jeb koču. Graudu ēdieni simbolizēja dzīvības procesu nepārtrauktību un cieņas izrādīšanu senčiem, kuru garu labvēlību šādā veidā svinētāji mēģināja iemantot.

Ak tu lielu brīnumiņu,
Pilni galdi piekravāti:
Cūkas kājas, šņukurītis,
Bieza putra vidiņā.

Ziemassvētki tika sagaidīti ar bagātīgi klātu galdu, uz kura netrūka ne ēdienu ne dzērienu, tāpēc bez obligātā ķūķa, uz tā bija zirņi, pupas, cūkas šņukurs, putraimu desas, vistas cepetis, štovēti kāposti, sautēti kāļi un burkāni, krāsni cepti kartupeļi, pīrāgi un apaļi rauši, kas simbolizēja sauli. Tradicionālais Ziemassvētku dzēriens bija medalus, ko mūsdienās vairs nevar redzēt uz svētku galda. Taču dzēra arī pienu uni paniņas.

Obligāti uz galda atradās maize, sāls un uguns, kas solīja svētību nākamajam gadam. Galdu nedrīkstēja novākt visu Ziemassvētku nakti, lai nākamo gadu dzīvotu pārticībā.

Ko mēs, bērni, ēdīsim
Ziemassvētku vakarā?
Būs zirņi, būs pupiņas,
Būs cūciņas šņukuriņš.

Latgalē tāpat kā visās katoļticīgajās valstīs, četras nedēļas pirms Ziemassvētkiem, kas sakrīt ar Adventes laiku, sāka ievērot gavēni, kura laikā uzturā nelietoja gaļu.

Ziemassvētku pāršanās

Ziemassvētku pirts rituāls bija paredzēts, lai sagatavotu cilvēku gaismas uzvaras svētkiem. Pirts tika kurināta dienu pirms Saulgrieži atradās zenītā vai Saulgriežu dienas rītā. Pirtī ne tikai fiziski mazgājās, bet arī simboliski attīrījās no visa enerģētiski sliktā, kas pa gadu sakrājies un sagatavojās jauna veiksmīga enerģētiskā cikla uzsākšanai. Jeb citiem vārdiem sakot, - nomazgāja dvēseli baltu.

Budēļos, ķekatās, kaļadās jeb čigānos iešana(šai izpriecai atkarībā no dažādām Latvijas vietām ir vēl arī citi apzīmējumi)

Šim notikumam īpaši gatavojās. Ļaudis gatavoja maskas, kas parasti līdzinājās tiem gariem, kuriem gribēja pielabināties. Viena no pazīstamākām senlatviešu ķekatnieku maskām bija lāča maska, jo cilvēki ticēja, ka lācis ar savu rūkšanu aizbaida projām visus ļaunos garus. Lācim noteikti līdzī gāja tā dīdītājs, kas skandināja:

Danco, lāci, danco, lāci,
Saimeniece, samaksās:
Šķiņķi, gaļas, klaiņu maizes,
Trīs pimberi naudas.

Bez lāča populāras bija buka, nāves, dzērves, garās sievas un mazā vīriņa maskas. Masku gājieni devās cauri ciemiem no mājas uz māju, dziedot un dejojot. Katram gājienam bija savs vadonis, ko dēvēja par Budēļu vecajo. Tam vienmēr līdzī bija rīkste, ar ko nopērt māju ļaudis. Pēriens bija jāsaņem katram obligāti, lai nākamajā vasarā to nenoēstu odi un dunduri. Budēļtēva rīkstei latvieši piedēvēja varenu dzīvības, veselības un auglības spēku. Budēļiem bija jāpaliek nepazītiem. Šim nolūkam centās izmainīt balsi, mutē liekot kādu priekšmetu un pat izgriežot liekos zobus no rāceņiem. Budēļus visur laipni sagaidīja, bagātīgi pacienāja un apdāvināja, jo tas solīja svētību tam namam un ģimenei, kurā budēļi ciemojās. Kurš gan gribētu atteikties no svētības? Budēļi atnesa svētību ikvienai vietai, kur tie uzturējās.

Simtiem cepu kukulīšu
Ziemassvētku gaidīdama;
Simtiņš nāca danča bērnu
Ziemassvētku vakarā.

Bluķa vilkšana

Šim nolūkam jau iepriekš tika sagatavots ozolkoka bluķis, kura abos galos iestiprināja resnas virves. Ziemassvētku vakarā vīrieši ķērās pie virvēm un vilka bluķi gan pa savu sētu, gan no vienas mājas uz otru cauri visam ciemam. Bluķis tika īpaši izvilks cauri tām vietām, kur atgadījušās kādas likstas. Bluķa vilcējiem sekoja trokšņojošu ļaužu pūlis, tādējādi aizbaidot ļaunos garus. Valdīja uzskats, ka tie īpaši sarosās saulgriežu laikā. Pēdējā no mājām bluķi ievēla speciāli šim nolūkam sagatavotos degošos salmos un sadedzināja. Līdz ar bluķi sadega visas pērnā gada neveiksmes, sliktās domas un darbi.

Pirms bluķa vilkšana pārtapusi par simbolisku ļaunuma iznīcināšanu, tālākā senatnē tā reprezentējusi Saules un gaismas augšupeju, vēlāk kļūstot par "Ziemassvētku vilkšanu kalnā", kad bluķis vilkts kalnā.

Ai, bagāti Ziemassvētki,
Lejiņā nogājuši!
Tekam, veci, tekam, jauni,
Velkam svētkus kalniņā.

Zīlēšana un laimes liešana

Izplatīta Ziemassvētku vakarā bija nākotnes zīlēšana. Tas bija vēl viens veids cīņai ar ļaunajiem gariem un veiksmes piesaistīšanai. Sevišķi ar zīlēšanu noņēmās neprecētās meitas, kas vēlējās uzzināt, kurš būs viņu izredzētais. Precinieku varēja mēģināt ieraudzīt, atmuguriski pieejot pie krāsns un caur kājstarpī tajā raugoties. Arī Ziemassvētku naktī izslaukot istabu, un uz saslaucītajiem gružiem apsēstoties un sukājot matus, varot ieraudzīt savu izredzēto nākam. Taču ne tikai meitas zīlēja savu nākotni.

Uz labu ražu cerot nākamajā gada, senie latvieši skaitīja zvaigznes debesīs; jo vairāk saskaitīja, jo labāka raža gaidāma. Vēl viens veids, kā tikt pie labas ražas, bija krustiņa izgatavošana no pīlādža, kurš pēc tam bija jāaprok rudzu laukā zem sniega. Bet, ja gribēja pie lielas nauda tikt, tad vajadzēja ņemt melnu kaķi un ar to klēpī apiet apkārt baznīcai.

Un pilnīgi noteikti visi senlatvieši zīmēja baltu krustu uz durvīm, lai mošķi un ļaunie gari netiek mājā.

Varbūt arī mēs šajos Ziemassvētkos ar baltu krītu uzvilksim krustu pret ļaunumu uz savām durvīm un mēģināsim atdzīvināt savā ģimenē vismaz kādu no mūsu senču tradīcijām..

Senās latviešu tradīcijas

Līdzās Ziemassvētkiem kā sena latviešu tradīcija saglabāties tā sauktais Bluķa vakars, kas atgādina par senu rituālu darbību — bluķa velšanu, atdarinot saules gaitu. Saulgriežu vakars dažos novados tiek saukts arī par ķūķu (varianti — ņoču, kūķu, ķūcu) vakaru, liecinot par senu rituālu svētku ēdienu izvēlē, kam bija jāveicina turība un labklājība. To pagatavoja no lobītiem (piestā sagrūstiem) miežu vai kviešu graudiem, kurus vārīja kopā ar cūkas galvas pusi; klāt mēdz pievienot arī zirņus un pupas.

Vēl plašāk pazīstama Ziemassvētku tradīcija bija ķekatās iešana vai čigānos iešana. Ķekatnieki, dažādās maskās tērpušies, gāja no viena ciema uz otru, lai nestu tur svētību un aizdzītu prom dažādus ļaunos garus. Tāpēc ķekatniekus visur labprāt uzņēma un pacienāja. Budēļu vadonim — budēļu tēvainim jeb budēļu vecajam, kas bija visa ķekatnieku pulka vadonis, līdzī allaž bija rīkste, ar ko nopērt visus mājas ļaudis. Šī budēļtēva dzīvības rīkste, kam latviešu tradīcijā piedēvēts burvju spēks — veselības, auglības un tikumības nesējas statuss, sasauca ar visā Eiropā izplatīto paradumu ziemas saulgriežus sagaidīt ar izplaucētiem zariem, kurus ņēma līdzī gājienos un, pieskardamies ar tiem cilvēkiem un kustoņiem, pārnesa uz tiem dzīvības spēku, kas mīt šajos zaros. Kurzemes un Zemgales novados ķekatas jeb ķiņķēziņus (ķēmus) sauca par budēļiem (arī bubuļiem, buduļiem, bukiem, būzaļiem, buzuļiem) vai danča bērniem, Vidzemes novados par vecīšiem, maskām (maskaratiem), skutelnikiem (suselnikiem), nūjniekiem (kūjniekiem), preļiem, kurciemiem. Latgales novados ķekatniekus sauca par kaļedām (kaladniekiem) vai talderiem.

Maskošānās idejas pamatā ir seni auglības riti. Parasti maskās mēģināja attēlot tos garus, kuriem gribēja pielabināties vai arī iespaidot. Viena no pazīstamākām senlatviešu ķekatnieku maskām bija lāča maska, jo lācis ar savu rūkšanu spējot aizbaidīt visus ļaunos garus. Buka masku izgatavoja, zem palaga piestiprinot liksti ar lokumu uz leju, ko pārklāja ar palagu un pielika ragus un bārdu, bet dzērvī — apgriežot kažoku uz otru pusi un vienā piedurknē iebāžot cirvi ar pietu, kam abās pusēs piesēja karotes, kas izskatījās pēc ausīm un knābi, kuru varēja grozīt.

Ķekatnieku paraža bija arī pārgērbšanās par nāvi, kad kāds no ķekatniekiem uzsedza sev baltu palagu, pagatavoja no rāceņiem liekus zobus. Vienā rokā turēja kādu koka dunci, kas bija notraipīts sarkanā krāsā, otrā rokā nesa šķīvi, kurā bija ielikta kāda degoša viela. Šīs uguns liesmās nāves seja izskatījās bāla, līķim līdzīga